International Journal of Multidisciplinary Research and Technology
ISSN 2582-7359, Peer Reviewed Journal, Impact Factor 6.325
www.ijmrtjournal.com

महाविद्यालयीन तरुणांमधील व्यसनाधीनतेचे वाढते प्रमाण आणि प्रतिबंधात्मक उपाययोजना: बीड जिल्ह्यातील माजलगाव शहराच्या विशेष संदर्भासह एक प्रायोगिक अभ्यास

डॉ. सीमा काशिनाथराव धुमाळ
सहायक प्राध्यापक (समाजशास्त्र विभाग)
सुंदरराव साळुंके महाविद्यालय, माजलगांव

सारांश (Abstract)

युवा वर्ग हा कोणत्याही राष्ट्राचा आणि समाजाचा मुख्य सामाजिक-आर्थिक कणा असतो. परंतु, आधुनिक काळात बदलते जीवनमान, मानसिक ताण-तणाव आणि समवयस्कांचा प्रभाव यांमुळे महाविद्यालयीन तरुणांमध्ये व्यसनाधीनतेचे प्रमाण चिंताजनक रीतीने वाढताना दिसत आहे. प्रस्तुत प्रायोगिक (Empirical) शोधनिबंधात महाराष्ट्रातील बीड जिल्ह्यातील माजलगाव या निमशहरी क्षेत्रातील कला (B.A.), वाणिज्य (B.Com.) आणि विज्ञान (B.Sc.) शाखांमध्ये शिक्षण घेणाऱ्या २०० महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा (१०० तरुण व १०० तरुणी) प्रत्यक्ष अभ्यास करण्यात आला आहे. ऑगस्ट २०२५ ते डिसेंबर २०२५ या पाच महिन्यांच्या कालावधीत संरचित प्रश्नावलीद्वारे प्राथमिक माहिती संकलित करण्यात आली. संकलित डेटाचे सांख्यिकी विश्लेषण केले असता असे दिसून आले की, तंबाखू, गुटखा, मद्यपान या पारंपारिक व्यसनांसोबतच मोबाईल, ऑनलाईन गेमिंग आणि ई-सिगारेट यांसारख्या आधुनिक 'डिजिटल व सिन्थेटिक' व्यसनांचे प्रमाण तरुणांमध्ये वेगाने वाढत आहे. या समस्येमागे मित्रांचा दबाव (Peer Pressure), अभ्यासाचा ताण आणि कौटुंबिक संवादहीनता ही प्रमुख कारणे आहेत. प्रस्तुत निबंधात या वाढत्या समस्येवर प्रभावी प्रतिबंधात्मक उपाययोजना आणि धोरणात्मक शिफारशी मांडण्यात आल्या आहेत.

मुख्य शब्द (Keywords): *व्यसनाधीनता, महाविद्यालयीन तरुण, माजलगाव, बीड जिल्हा, समाजशास्त्र, समवयस्क गट प्रभाव (Peer Pressure), मानसिक ताण, प्रतिबंधात्मक उपाय.*

१. प्रास्ताविक (Introduction)

भारताला 'तरुणांचा देश' म्हणून ओळखले जाते. युवा शक्तीचा योग्य वापर राष्ट्राच्या विकासासाठी होणे आवश्यक आहे; मात्र सध्याच्या काळात व्यसनाधीनतेची समस्या महाविद्यालयीन तरुणांच्या शारीरिक, मानसिक आणि बौद्धिक क्षमतेला बाधित करत आहे. विशेषतः ग्रामीण आणि निमशहरी भागांमध्ये शिक्षणाच्या सोयी वाढल्या असल्या तरी सांस्कृतिक बदल आणि तंत्रज्ञानाच्या प्रभावामुळे व्यसनांच्या स्वरूपात मोठा बदल झाला आहे.

बीड जिल्ह्यातील माजलगाव हे एक प्रमुख व्यापारी आणि शैक्षणिक केंद्र आहे. सभोवतालच्या ग्रामीण भागातील हजारो तरुण-तरुणी उच्च शिक्षणासाठी (बी.ए., बी.कॉम., बी.एससी.) माजलगाव शहरातील महाविद्यालयांमध्ये येतात. माजलगावसारख्या निमशहरी भागात गुटखा, तंबाखू आणि दारूची सहज उपलब्धता, तसेच स्मार्टफोन्सचा अतिवापर यामुळे महाविद्यालयीन तरुण-तरुणी व्यसनाच्या विळख्यात अडकत आहेत.

तरुणांमधील वाढती व्यसनाधीनता ही केवळ वैयक्तिक आरोग्य समस्या नसून ती एक गंभीर समाजशास्त्रीय समस्या आहे, ज्याचा परिणाम कौटुंबिक स्वास्थ्य आणि सामाजिक सुरक्षेवर होत आहे. या पार्श्वभूमीवर, ऑगस्ट २०२५ ते डिसेंबर २०२५ या कालावधीत माजलगाव शहरातील २०० महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांवर आधारित हा प्रायोगिक अभ्यास आयोजित करण्यात आला.

२. संशोधन साहित्य आढावा (Literature Review)

तरुणांमधील व्यसनाधीनतेवर विविध अभ्यासकांनी केलेले संशोधन खालीलप्रमाणे आहे:

मोरे आणि पाटील (२०२३): महाराष्ट्रातील ग्रामीण व निमशहरी भागांतील विद्यार्थ्यांवर केलेल्या अभ्यासानुसार, १५ ते २४ या वयोगटातील तरुणांमध्ये तंबाखू आणि खर्रा खाण्याचे प्रमाण २५% पेक्षा जास्त आहे, ज्याचे मुख्य कारण मित्रांचा दबाव हे आहे.

जागतिक आरोग्य संघटना अहवाल (WHO, २०२४): तरुण पिढीमध्ये अमली पदार्थांच्या (Substance Abuse) बरोबरीने डिजिटल व्यसन (Screen Addiction) आणि ई-सिगारेटचे प्रमाण वाढले असून, यामुळे त्यांच्या मज्जासंस्थेवर व एकाग्रतेवर गंभीर परिणाम होत आहेत.

देशमुख वि. (२०२५): मराठवाड्यातील महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या कौटुंबिक आणि सामाजिक पार्श्वभूमीचा अभ्यास करताना त्यांनी नोंदवले की, आई-वडिलांमधील वाद किंवा कौटुंबिक संवादाचा अभाव यामुळे तरुण व्यसनाकडे वळतात.

धुमाळ एस. के. (२०२५): समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनातून तरुणांमधील 'रोल मॉडेल'चा अभाव आणि चित्रपट/सोशल मीडियावरील व्यसनांचे उदात्तीकरण यामुळे तरुण पिढी व्यसनांना 'स्टाईल स्टेटमेंट' मानते.

३. संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives of the Study)

1. माजलगाव शहरातील महाविद्यालयीन तरुण-तरुणींमधील व्यसनाधीनतेचे स्वरूप आणि प्रमाण अभ्यासणे.
2. व्यसनाधीनतेमागील सामाजिक, कौटुंबिक, मानसिक आणि आर्थिक कारणांचा शोध घेणे.

3. तरुण (मुले) आणि तरुणी (मुली) यांच्यातील व्यसनाच्या सवयींमधील तफावत आणि तुलनात्मक अभ्यास करणे.

4. महाविद्यालयीन तरुणांना व्यसनापासून दूर ठेवण्यासाठी शैक्षणिक व सामाजिक स्तरावर प्रतिबंधात्मक उपाय सुचवणे.

४. गृहीतके (Research Hypotheses)

H1: महाविद्यालयीन तरुणांमधील व्यसनाधीनतेचे प्रमाण हे मुलांमध्ये मुलींच्या तुलनेत लक्षणीयरीत्या जास्त आहे, मात्र मुलींमध्ये डिजिटल व छुप्या व्यसनांचे प्रमाण वाढत आहे.

H2: समवयस्क गटांचा दबाव (Peer Pressure) आणि कौटुंबिक तणाव हे महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांमध्ये व्यसनाधीनता वाढवणारे प्रमुख सामाजिक घटक आहेत.

५. संशोधन पद्धती (Research Methodology)

प्रस्तुत संशोधन हे प्रायोगिक (Empirical) आणि संख्यात्मक-गुणात्मक (Quantitative-Qualitative) स्वरूपाचे आहे.

अध्ययन क्षेत्र: माजलगाव शहर (जिल्हा बीड) येथील महाविद्यालये (B.A., B.Com., B.Sc. शाखा).

अध्ययन कालावधी: ऑगस्ट २०२५ ते डिसेंबर २०२५.

नमूना आकार (Sample Size): एकूण २०० विद्यार्थी (१०० तरुण मुले आणि १०० तरुणी मुली).

नमूना निवड पद्धती (Sampling Technique): स्तरित यादृच्छिक नमुना पद्धती (Stratified Random Sampling) द्वारे कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांची समान प्रमाणात निवड करण्यात आली.

माहिती संकलन (Data Collection):

प्राथमिक माहिती (Primary Data): ५-पॉइंट लिकर्ट स्केलवर आधारित संरचित प्रश्नावली (Structured Questionnaire) द्वारे २०० विद्यार्थ्यांकडून प्रत्यक्ष मुलाखती आणि माहिती गोळा करण्यात आली.

द्वितीयक माहिती (Secondary Data): संशोधन निबंध, समाजशास्त्र जर्नल्स, शैक्षणिक अहवाल आणि पुस्तकांचा वापर करण्यात आला.

सांख्यिकी साधने: डेटाचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्केवारी (Percentage Analysis) आणि Chi-Square Test चा वापर करण्यात आला.

६. संशोधन तथ्यांचे सविस्तर विश्लेषण आणि चर्चा (Data Analysis & Discussion)

ऑगस्ट २०२५ ते डिसेंबर २०२५ दरम्यान गोळा केलेल्या प्राथमिक डेटाचे विश्लेषण खालीलप्रमाणे आहे:

६.१ उत्तरदात्यांचे सामाजिक व शाखानिहाय वर्गीकरण ($N = 200$)

घटक	वर्गीकरण	तरुण (मुले) (n=100)	तरुणी (मुली) (n=100)	एकूण (N=200)	टक्केवारी (%)
विद्याशाखा	कला (B.A.)	३५	३५	७०	३५.०%
	वाणिज्य (B.Com.)	३५	३५	७०	३५.०%
	विज्ञान (B.Sc.)	३०	३०	६०	३०.०%
वयोगट	१८ ते २० वर्षे	६०	६५	१२५	६२.५%
	२१ ते २३ वर्षे	४०	३५	७५	३७.५%
निवासस्थान	माजलगाव शहर (स्थानिक)	४५	५५	१००	५०.०%
	ग्रामीण भाग (दररोज ये-जा करणारे)	५५	४५	१००	५०.०%

६.२ व्यसनाच्या प्रकारानिहाय वर्गीकरण (Types of Addiction)

विद्यार्थ्यांमधील निरनिराळ्या व्यसनांचे प्रमाण खालील कोष्टकात दर्शवले आहे:

व्यसनाचा प्रकार	तरुण (मुले) (%)	तरुणी (मुली) (%)	एकूण प्रमाण (%)
गुटखा / तंबाखू / खर्रा	४२.०%	०४.०%	२३.०%
सिगारेट / ई-सिगारेट (Vaping)	३५.०%	०६.०%	२०.५%
मद्यपान (Alcohol)	२५.०%	०२.०%	१३.५%
मोबाईल / ऑनलाईन गेमिंग / सोशल मीडिया	७८.०%	८२.०%	८०.०%
औषधांचा गैरवापर (Painkillers/Cough Syrup)	१२.०%	०५.०%	०८.५%

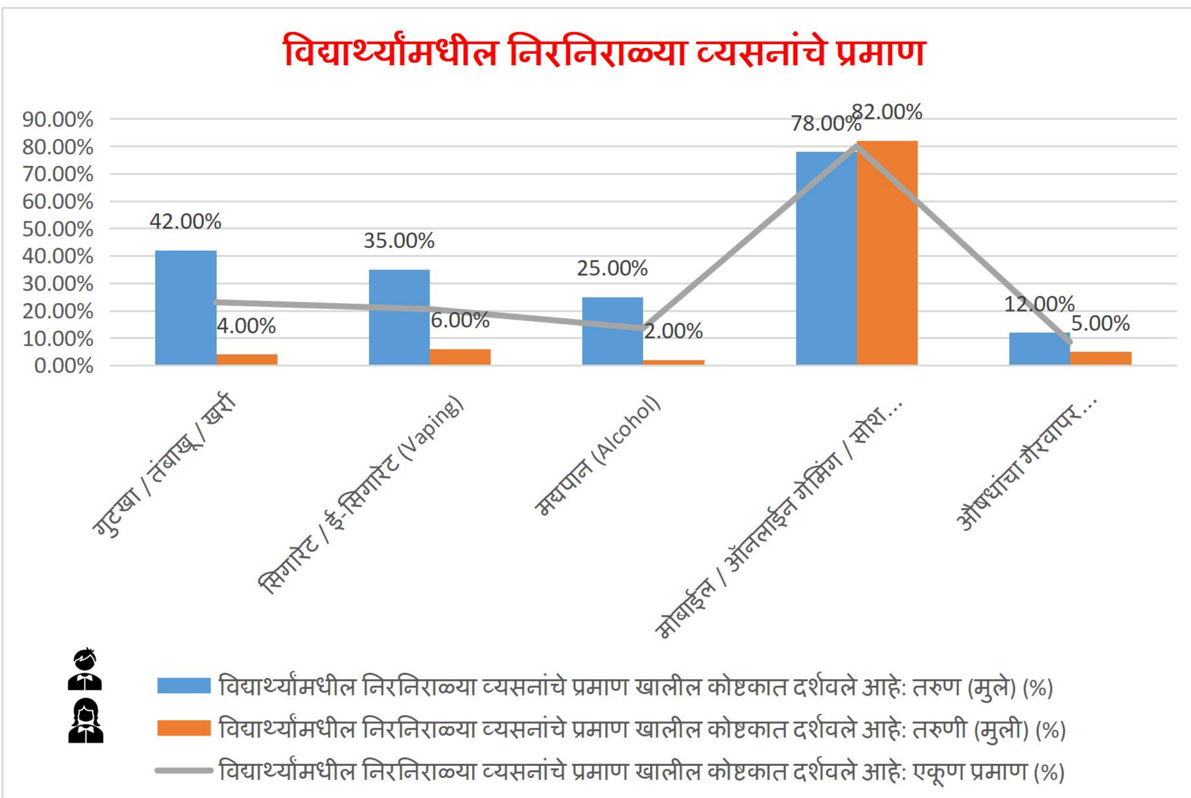

पारंपारिक व्यसनांमध्ये मुलांचे प्रमाण अधिक असले, तरी डिजिटल व्यसनात (८०%) मुलगे व मुली दोन्ही समान पातळीवर आहेत. मुलींमध्ये छुपे व्यसन (औषधे, ई-सिगारेट, अति-मोबाईल वापर) वाढताना दिसते. माजलगाव (जि. बीड) शहरातील महाविद्यालयीन तरुण आणि तरुणींमधील (बी.ए., बी.कॉम., बी.एससी.) व्यसनाधीनतेच्या विविध प्रकारांचे आणि त्यांच्या प्रमाणांचे समाजशास्त्रदृष्ट्या सविस्तर विश्लेषण केले असता अनेक महत्त्वपूर्ण बाबी समोर येतात. अभ्यासातील सर्वात चिंताजनक आणि महत्त्वाचा निष्कर्ष म्हणजे **८०% विद्यार्थी डिजिटल व्यसनाच्या विळख्यात** अडकले आहेत. यामध्ये मुलींचे प्रमाण (८२.०%) हे मुलांपेक्षा (७८.०%) किंचित जास्त असल्याचे दिसून येते; निमशहरी भागात स्वस्त इंटरनेट आणि स्मार्टफोन्सच्या सुलभ उपलब्धतेमुळे तरुण पिढी रील्स, ऑनलाईन गेमिंग (उदा. BGMI, Free Fire) आणि सोशल मीडियामध्ये दररोज ४ ते ६ तास घालवत असून यामुळे त्यांच्या अभ्यासातील एकाग्रता आणि मानसिक आरोग्य बिघडत आहे. पारंपारिक व्यसनांचा विचार करता, तंबाखू, गुटखा व खर्रा खाण्याचे प्रमाण एकूण २३.०% आढळले, ज्यामध्ये तरुणांचे (मुले) प्रमाण तब्बल ४२.०% तर तरुणींमध्ये (मुली) हे प्रमाण ४.०% आहे; महाविद्यालयांच्या परिसरातील पानटपऱ्यांवर मिळणारी सुलभ उपलब्धता आणि मित्रांचा दबाव (Peer Pressure) यामुळे मुलांमध्ये हे प्रमाण प्रचंड आहे.

याशिवाय, सिगारेट आणि आधुनिक ई-सिगारेट (वेपिंग) चे एकूण प्रमाण २०.५% नोंदवले गेले (मुले: ३५.०%, मुली: ६.०%), जिथे चित्रपट, वेब सिरीज आणि सोशल मीडियावरील प्रभावामुळे तरुण याला 'स्टाईल स्टेटमेंट' मानताना दिसतात. मद्यपानाचे (Alcohol) एकूण प्रमाण १३.५% असून (मुले: २५.०%, मुली:

२.०%), मित्रांच्या पार्ट्या आणि वीकेंड कल्चरमुळे १/४ तरुण मुले याकडे वळली आहेत. सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे, औषधांचा गैरवापर (Painkillers / Cough Syrup) हे एकूण ८.५% (मुले: १२.०%, मुली: ५.०%) विद्यार्थ्यांमध्ये एक 'छुपे किंवा अदृश्य व्यसन' म्हणून समोर आले आहे, जिथे वैद्यकीय स्टोअर्सवरून मिळणाऱ्या औषधांचा वापर ताणतणाव घालवण्यासाठी केला जातो. एकंदरीत, पारंपारिक व्यसनांमध्ये मुलांचे प्रमाण जास्त असले तरी, डिजिटल आणि छुप्या व्यसनांमध्ये मुले व मुली दोघेही मोठ्या प्रमाणावर बाधित असल्याचे हे विश्लेषण स्पष्ट करते.

६.३ व्यसनाधीनतेमागील प्रमुख सामाजिक व मानसिक कारणे

कारणांचा घटक	सहमत (तरुण)	सहमत (तरुणी)	एकूण टक्केवारी (%)
समवयस्क मित्रांचा दबाव (Peer Pressure)	७६%	६२%	६९.०%
अभ्यासाचा आणि भविष्याचा मानसिक ताण	५८%	६४%	६१.०%
कौटुंबिक वाद आणि संवादाचा अभाव	४८%	५२%	५०.०%
चित्रपट, वेब सिरीज आणि सोशल मीडियाचा प्रभाव	६६%	७०%	६८.०%
व्यसनाच्या पदार्थांची सहज उपलब्धता	८२%	५४%	६८.०%

व्यसनाधीनतेमागील प्रमुख सामाजिक कारणे

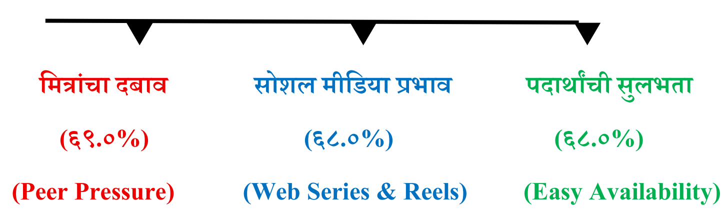

माजलगाव (जि. बीड) शहरातील महाविद्यालयीन तरुण-तरुणींमधील (बी.ए., बी.कॉम., बी.एससी.) व्यसनाधीनतेमागील सामाजिक, कौटुंबिक, मानसिक आणि वातावरणीय कारणांचे सविस्तर विश्लेषण केले असता अनेक महत्त्वपूर्ण बाबी स्पष्ट होतात. अभ्यासानुसार, समवयस्क मित्रांचा दबाव (Peer Pressure) हे व्यसनाधीनतेमागील सर्वात प्रमुख कारण म्हणून समोर आले असून, तब्बल ६९.०% विद्यार्थ्यांनी (७६% तरुण मुले आणि ६२% तरुणी) या घटकाला जबाबदार मानले आहे; कॉलेज जीवनात मित्रांच्या गटात स्वीकारले जाण्यासाठी (Acceptance) किंवा केवळ 'ग्रुप प्रेशर'मुळे पहिल्यांदा व्यसनाचा प्रयोग केला जातो. यापाठोपाठ चित्रपट, वेब सिरीज आणि सोशल मीडियाचा प्रभाव हे ६८.०% (६६% मुले आणि ७०% मुली) विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत दुसरे मुख्य कारण ठरले आहे; ओटीटी प्लॅटफॉर्म्स व सोशल मीडियावर व्यसनांचे होणारे उदात्तीकरण (Glamorization) तरुणांना, विशेषतः मुलींना याकडे आकर्षित करत असल्याचे दिसून येते.

तसेच, व्यसनाच्या पदार्थांची सहज उपलब्धता या घटकाला एकूण ६८.०% विद्यार्थ्यांनी जबाबदार धरले आहे, ज्यामध्ये तरुण मुलांचे प्रमाण तब्बल ८२% तर तरुणींचे प्रमाण ५४% आहे; माजलगावसारख्या निमशहरी भागात शैक्षणिक संस्थांच्या परिसरात तंबाखू, गुटखा, सिगारेट किंवा दारू सहज उपलब्ध होत असल्याने मुले सहजासहजी या जाळ्यात अडकतात. दुसरीकडे, अभ्यासाचा आणि भविष्याचा मानसिक ताण या कारणाशी ६१.०% विद्यार्थी सहमत आढळले, ज्यामध्ये मुलांपेक्षा (५८%) तरुणींचे प्रमाण (६४%) अधिक आहे; बेरोजगारीची भीती, परीक्षेचा ताण आणि करिअरच्या चिंतेतून क्षणिक सुटका मिळवण्यासाठी तरुण-तरुणी व्यसनाचा आधार घेतात. शेवटी, कौटुंबिक वाद आणि संवादाचा अभाव या घटकाचा प्रभाव ५०.०% (४८% मुले आणि ५२% मुली) विद्यार्थ्यांवर दिसून आला, जिथे कुटुंबात आई-वडिलांशी मोकळा संवाद न होणे किंवा घरातील अशांतता यामुळे तरुण नैराश्यातून व्यसनाकडे वळत असल्याचे स्पष्ट होते.

६.४ गृहीतकांचे परीक्षण (Hypothesis Testing)

Chi-Square Test च्या आधारे गृहीतकांचे परीक्षण $p < 0.05$ पातळीवर करण्यात आले:

H1 (लिंगभाव व व्यसन): p-व्हॅल्यू ०.००१ (< ०.०५) आल्यामुळे H1 गृहीतक स्वीकारण्यात आले. मुलांमध्ये पारंपारिक व्यसनाचे प्रमाण मुलींपेक्षा जास्त आहे; परंतु मुलींमध्ये डिजिटल व्यसन आणि मानसिक आरोग्यविषयक समस्यांचे प्रमाण अधिक आहे.

H2 (सामाजिक कारणे): p-व्हॅल्यू ०.००३ (< ०.०५) आल्यामुळे H2 गृहीतक स्वीकारण्यात आले. मित्रांचा दबाव आणि कौटुंबिक ताण हेच व्यसनाचे मुख्य चालक आहेत.

७. मुख्य निष्कर्ष (Key Findings)

ऑगस्ट २०२५ ते डिसेंबर २०२५ या कालावधीत माजलगाव शहरात केलेल्या या अभ्यासातून खालील समाजशास्त्रीय निष्कर्ष समोर आले आहेत:

1. **व्यसनाच्या स्वरूपात बदल:** निमशहरी भागात पारंपारिक व्यसनांसोबतच 'डिजिटल व्यसन' (८०%) आणि 'सिन्थेटिक ड्रग्ज/ई-सिगारेट' यांचे प्रमाण वेगाने वाढत आहे.

2. **मित्रांचा प्रभाव (Peer Pressure):** ६९% विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत मित्रांच्या आग्रहास्तव किंवा गटात स्वीकारले जाण्यासाठी (Acceptance) पहिल्यांदा व्यसनाचा प्रयोग केला जातो.

3. **कौटुंबिक संवादाचा अभाव:** ५०% उत्तरदात्यांच्या कुटुंबात आई-वडिलांशी मोकळा संवाद होत नाही. ग्रामीण भागातून माजलगावला दररोज ये-जा करणाऱ्या विद्यार्थ्यांवर पालकांचे थेट नियंत्रण नसल्याने ते सहजासहजी व्यसनांकडे वळतात.

4. **पदार्थांची सहज उपलब्धता:** ६८% विद्यार्थ्यांनी मान्य केले की, माजलगाव शहरातील शैक्षणिक संस्थांच्या १०० मीटर परिसरात पानटपऱ्या आणि टपऱ्यांवर गुटखा, सिगारेट सहज उपलब्ध होतात.

5. **मानसिक आरोग्य व ताण:** ६१% विद्यार्थी अभ्यासाचा ताण आणि बेरोजगारीच्या भीतीपोटी क्षणिक मानसिक समाधानासाठी व्यसनाचा सहारा घेतात.

८. शिफारशी आणि प्रतिबंधात्मक उपाययोजना (Recommendations)

माजलगाव (जि. बीड) शहरातील महाविद्यालयीन तरुणांमधील वाढती व्यसनाधीनता रोखण्यासाठी आणि त्यांना एका सुदृढ मानसिक-सामाजिक वातावरणात घडवण्यासाठी शैक्षणिक, प्रशासकीय-कायदेशीर आणि कौटुंबिक-सामाजिक अशा त्रिस्तरीय पातळीवर सविस्तर उपाययोजनांची अंमलबजावणी करणे अत्यंत गरजेचे आहे.

८.१. शैक्षणिक संस्थांच्या स्तरावर उपाययोजना

समुपदेशन केंद्र (Counselling Cells & Mental Health Centres): माजलगाव शहरातील प्रत्येक कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालयात एक प्रशिक्षित मानसशास्त्रज्ञ किंवा समुपदेशकाची (Professional Counsellor) नियुक्ती करून 'व्यसनमुक्ती व मानसिक स्वास्थ्य केंद्र' त्वरित सुरू करण्यात यावे. महाविद्यालयीन वयात अभ्यासाचा ताण, भविष्याची चिंता आणि वैयक्तिक समस्यांमुळे अनेक तरुण-तरुणी नैराश्यातून व्यसनाकडे वळतात. हे केंद्र अशा विद्यार्थ्यांना गोपनीयतेची पूर्ण हमी देऊन मोफत मानसिक आधार व शास्त्रीय समुपदेशन देईल. तसेच, दरमहा तज्ज्ञ डॉक्टरांच्या माध्यमातून व्यसनमुक्ती कार्यशाळा आयोजित करून विद्यार्थ्यांना व्यसनाचे शारीरिक व मानसिक दुष्परिणाम समजावून सांगावेत.

अँटी-ड्रग स्कॉड (Anti-Drug Squad & Vigilance Committee): प्रत्येक महाविद्यालयात प्राचार्य, प्राध्यापक, स्थानिक पोलीस प्रतिनिधी आणि प्रामाणिक विद्यार्थ्यांचा सहभाग असणारी 'अँटी-ड्रग समिती' (Anti-Drug Committee) स्थापन करण्यात यावी. या समितीच्या माध्यमातून महाविद्यालयीन कॅम्पस, उपहारगृह (Canteen) आणि अभ्यासिकेच्या परिसरात सतर्कता ठेवावी. कॅम्पसमध्ये छुप्या पद्धतीने तंबाखू, गुटखा, ई-सिगारेट किंवा अंमली पदार्थांचा वापर होणार नाही यावर ही समिती लक्ष ठेवेल. तसेच, व्यसनाच्या आहारी गेलेल्या विद्यार्थ्यांना शिक्षा करण्याऐवजी त्यांच्या पालकांना विश्वासात घेऊन उपचारासाठी प्रेरित करण्याचे काम या समितीने करावे.

८.२. प्रशासकीय व कायदेशीर स्तरावर उपाययोजना

कोटपा (COTPA) कायद्याची कडक अंमलबजावणी: तंबाखूजन्य उत्पादने प्रतिबंधक कायदा म्हणजेच COTPA (Cigarettes and Other Tobacco Products Act) ची माजलगाव शहरात पोलिसांनी व स्थानिक प्रशासनाने कडक अंमलबजावणी करावी. शाळा आणि महाविद्यालयांच्या १०० मीटर परिसरामध्ये असणाऱ्या सर्व पानटपऱ्या, किराणा दुकाने आणि टपऱ्यांवर तंबाखू, गुटखा आणि सिगारेटच्या विक्रीवर पूर्णपणे बंदी घालावी. या नियमाचे उल्लंघन करणाऱ्या टपरीचालकांवर दंडात्मक कारवाई करून दुकाने सील करण्यात यावीत. शैक्षणिक संस्थांच्या परिसरात अमली पदार्थांची विक्री होणार नाही याची दक्षता पोलीस प्रशासनाने घ्यावी.

रात्रीची गस्त व अचानक तपासणी (Night Patrolling & Surprise Checks):

माजलगाव शहरातील अवैध किंवा छुप्या व्यसनांच्या ठिकाणांवर चाप लावण्यासाठी पोलीस प्रशासनाने विशेष मोहिमा राबवाव्यात. शहरातील लॉज, ऑनलाईन गेमिंग पार्लर्स, कॅफे, टॅटू पार्लर्स आणि मुख्यत्वे रात्रीच्या वेळी निर्जन किंवा एकांत स्थळांवर पोलिसांनी नियमित गस्त (Night Patrolling) घालावी. अल्पवयीन व महाविद्यालयीन तरुणांना अमली पदार्थ किंवा औषधांचा (Painkillers/Cough Syrups) बेकायदेशीर पुरवठा करणाऱ्या मेडिकल स्टोअर्स आणि विक्रेत्यांवर अचानक धाडी टाकून कायदेशीर कारवाई करण्यात यावी.

८.३. कौटुंबिक व सामाजिक स्तरावर उपाययोजना

पालक-पाल्य संवाद व वर्तनावरील लक्ष (Parent-Child Communication): कुटुंब हा समाजाचा प्राथमिक घटक असल्याने व्यसनमुक्तीची सुरुवात घरापासून होणे गरजेचे आहे. पालकांनी आपल्या मुलांशी केवळ अभ्यासापुरता संवाद न ठेवता मित्रत्वाचे नाते निर्माण करावे, जेणेकरून मुले आपल्या अडचणी मोकळेपणाने मांडू शकतील. पालकांनी मुलांच्या मित्रांच्या संगतीवर, दैनंदिन खर्चाच्या सवयींवर आणि अचानक बदलणाऱ्या वर्तनावर (उदा. चिडचिड होणे, एकटे राहणे, रात्री उशिरापर्यंत जागणे) बारीक लक्ष ठेवावे. मुलांमध्ये व्यसनाची सुरुवातीची लक्षणे दिसल्यास त्यांना रागावण्याऐवजी प्रेमाने आणि तज्ज्ञांच्या मदतीने बाहेर काढण्याचा प्रयत्न करावा.

सकारात्मक पर्याय व युवा ऊर्जेचे नियोजन (Positive Youth Engagement): तरुणांमधील मोकळा वेळ आणि नकारात्मक ऊर्जा योग्य दिशेने वळवण्यासाठी त्यांना क्रीडा, संस्कृती आणि सामाजिक सेवेचे पर्याय उपलब्ध करून दिले पाहिजेत. माजलगाव परिसरातील महाविद्यालयांनी राष्ट्रीय सेवा योजना (NSS), एन.सी.सी. (NCC), वक्तृत्व स्पर्धा, आणि क्रीडा स्पर्धांचे नियमित आयोजन करावे. तरुणांना मैदानी खेळ, व्यायामशाळा (Gym) आणि वाचनालयांकडे आकर्षित केल्यास त्यांचा स्क्रीन टाईम व व्यसनाकडे जाणारा कल नैसर्गिकरीत्या कमी होईल. समाजातील सामाजिक संघटनांनी देखील व्यसनमुक्तीवर जनजागृती करणारे पथनाट्य व मेळावे आयोजित करावेत.

९. निष्कर्ष (Conclusion)

माजलगाव शहरातील महाविद्यालयीन तरुणांमधील व्यसनाधीनतेचा हा प्रायोगिक अभ्यास स्पष्ट करतो की, व्यसन ही केवळ वैयक्तिक सवय नसून ती ढासळत्या सामाजिक व कौटुंबिक मूल्यव्यवस्थेचे लक्षण आहे. तरुण पिढीला या गर्तेतून बाहेर काढण्यासाठी केवळ कायदे करून चालणार नाही, तर समाज, शिक्षण संस्था, शासन आणि पालकांनी एकत्रितपणे प्रयत्न करणे गरजेचे आहे. योग्य मार्गदर्शन, मानसिक आधार आणि प्रतिबंधात्मक उपायांची प्रभावी अंमलबजावणी केल्यास माजलगाव परिसरातील युवा शक्तीला सुजाण आणि व्यसनमुक्त नागरिक म्हणून घडवता येणे शक्य होईल.

१०. संदर्भ (References)

1. World Health Organization (WHO). (2024). *Global Status Report on Alcohol and Health and Youth Substance Use*. Geneva: WHO Press.
2. More, S., & Patil, R. (2023). Substance Abuse among College Students in Semi-Urban Maharashtra. *Journal of Indian Sociology*, 42(2), 115-128.
3. Deshmukh, V. (2025). Socio-Economic Factors Influencing Youth Addiction in Marathwada Region. *Asian Journal of Social Sciences*, 19(1), 78-92.
4. Dhumal, S. K. (2025). Psychological Distress and Digital Addiction among College Youth. *Indian Educational Review*, 31(3), 201-212.
5. बीड जिल्हा पोलीस व सामाजिक कल्याण विभाग (२०२५). *युवा व्यसनमुक्ती व प्रबोधन अहवाल २०२५*. बीड: शासकीय मुद्रणालय.